

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν είδα για πρώτη φορά το Λος Άντζελες, συνειδητοποίησα ότι κανένας δεν το είχε ποτέ ζωγραφίσει.

DAVID HOCKNEY

ΤΙ ΣΥΝΕΒΗ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ με αποτέλεσμα οι άνθρωποι σε κάποιες χώρες να έχουν –για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας– απεριόριστη αύξηση των μισθών τους, επέκταση της απασχόλησης στην οικονομία της αγοράς και ευρεία ικανοποίηση από την εργασία τους; Και τι συνέβη ώστε πολλά από αυτά τα έθνη –μέχρι τώρα όλα, ή τουλάχιστον έτσι φαίνεται– να χάσουν όλα αυτά στον 20ό αιώνα; Ο σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να κατανοήσει πώς αποκτήθηκε αυτή η εξαιρετική ευημερία, και πώς χάθηκε.

Σε αυτό το βιβλίο παρουσιάζω μια νέα άποψη για το τι είναι η ευημερία των εθνών, στην καρδιά της οποίας βρίσκεται η ψυχική ακμαιοτήτα – δέσμευση, αντιμετώπιση των προκλήσεων, αυτοέκφραση και προσωπική ανέλιξη. Η απόκτηση εισοδήματος μπορεί να οδηγήσει σε πρόοδο, αλλά μόνη της δεν είναι μορφή ψυχικής προόδου. Η ψυχική πρόοδος σε κάποιο άτομο προέρχεται από την εμπειρία του καινούργιου: νέες καταστάσεις, νέα προβλήματα, νέες γνώσεις και νέες ιδέες προς ανάπτυξη και συνεισφορά. Παρομοίως, η ευημερία σε εθνική κλίμακα –η πρόοδος για όλους– προέρχεται από την ευρεία συμμετοχή των ανθρώπων στις διαδικασίες της καινοτομίας: τη σύλληψη, την ανάπτυξη και τη διάδοση καινούργιων μεθόδων και προϊόντων – εγχώρια καινοτομία από τα κάτω. Αυτός ο δυναμισμός μπορεί να περιοριστεί ή να αποδυναμωθεί από θεσμούς που προκύπτουν από την ατελή κατανόηση ή από ανταγωνιστικούς στόχους. Όμως οι θεσμοί από μόνοι τους δεν μπορούν να τον προκαλέσουν. Ο ευρύς δυναμισμός πρέπει να ενισχύεται από τις σωστές αξίες και να μην αποδυναμώνεται από άλλες αξίες.

Είναι πολύ σημαντικό ένας λαός να αναγνωρίσει ότι η ευημερία του εξαρτάται από το εύρος και το βάθος της καινοτομικής δραστηριότητάς του. Τα έθνη που δεν γνωρίζουν από πού προέρχεται η ευημερία τους μπορεί να προχωρήσουν σε ενέργειες που θα έχουν κόστος στον δυναμισμό τους. Η Αμερική, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, σήμερα δεν παράγει το ποσοστό καινοτομίας και υψηλής ικανοποίησης από την εργασία που παρήγε τη δεκαετία του 1970. Και οι συμμετέχοντες δικαίως βλέπουν ότι οι προοπτικές της ευημερίας τους –της αυτοπραγμάτω-

σης, όπως την ονομάζει ο Τζων Ρωλς– χαραμίζονται. Κατά τον προηγούμενο αιώνα, οι κυβερνήσεις επεδίωκαν να εξασφαλίσουν εργασία στους ανέργους ώστε να ευημερήσουν και πάλι. Τώρα το έργο τους είναι μεγαλύτερο: να ανατρέψουν τις απώλειες ευημερίας μεταξύ των εργαζομένων. Κάτι τέτοιο θα απαιτήσει νομοθετικές και ρυθμιστικές πρωτοβουλίες που δεν σχετίζονται με την ενίσχυση είτε της «ζήτησης» είτε της «προσφοράς». Θα απαιτήσει πρωτοβουλίες που θα βασίζονται στην κατανόηση των μηχανισμών και των τρόπων σκέψης στους οποίους βασίζεται η υψηλή καινοτομία. Ωστόσο, είναι σίγουρο ότι οι κυβερνήσεις μπορούν να τα καταφέρουν. Ορισμένες άνοιξαν τον δρόμο στην καινοτομία πριν από δύο αιώνες. Αυτές τις σκέψεις είχα στο μυαλό μου όταν συνέλαβα την ιδέα αυτού του βιβλίου. Πίστευα πως το μόνο πρόβλημα ήταν η τρομερή άγνοια.

Τελικά κατάλαβα ότι υπήρχε και ένα άλλο πρόβλημα: μια αντίσταση στις νεωτερικές αξίες και τη νεωτερική ζωή. Οι αξίες που στήριζαν την υψηλή ευημερία συγκρούονταν με άλλες αξίες που εμπόδιζαν και υποτιμούσαν την προσωπική άνθηση. Το τίμημα για την ευημερία ήταν πολύ βαρύ. Εγείρονται ερωτήματα σχετικά με το ποιος τρόπος ζωής είναι ο καλύτερος και, επομένως, ποιο είδος κοινωνίας και οικονομίας θα ήταν προτιμότερο να έχουμε. Υπάρχουν προτροπές στην Αμερική για συντηρητικούς στόχους που είναι από παλιά γνωστοί στην Ευρώπη, όπως για μεγαλύτερη κοινωνική προστασία, κοινωνική αρμονία και δημόσιες πρωτοβουλίες που εξυπηρετούν το εθνικό συμφέρον. Κάποιες αξίες οδήγησαν μεγάλο μέρος της Ευρώπης να έχει μια συντηρητική, μεσαιωνική άποψη για το κράτος – να το βλέπει μέσα από τον «φακό του κορπορατισμού». Υπάρχουν επίσης προτροπές να δοθεί περισσότερη προσοχή στην κοινότητα και τις οικογενειακές αξίες. Λίγη επίγνωση υφίσταται για το πόσο πολύτιμη υπήρξε η σύγχρονη ζωή, με την ψυχική πρόοδό της. Δεν υπάρχει πλέον ούτε στην Αμερική ούτε στην Ευρώπη αίσθηση του τι σήμαινε μαζική πρόοδος. Έθνη που διέθεταν υπέροχες κοινωνίες πριν από έναν αιώνα, όπως ας πούμε η Γαλλία τη θορυβώδη δεκαετία του 1920 (roaring twenties), ή ακόμα και μισό αιώνα πριν, ας πούμε, η Αμερική τη δεκαετία του 1960, σήμερα δεν διαθέτουν ζωντανή μνήμη αυτών των περιόδων ευρείας προόδου. Ολοένα και περισσότερο, οι διεργασίες για την επίτευξη καινοτομίας σε ένα έθνος – η ακαταστασία στη δημιουργία, η φρενίτιδα της ανάπτυξης και η επώδυνη στιγμή όταν τα καινούργια πράγματα χάνουν την επιρροή τους – θεωρούνται ένα τίμημα το οποίο οι πρόσκαιρες υλιστικές κοινωνίες ήταν πρόθυμες να ανεχθούν προκειμένου να αυξήσουν το εθνικό τους εισόδημα και την εθνική τους ισχύ, αλλά εμείς πλέον δεν είμαστε πρόθυμοι να το πληρώσουμε. Οι διεργασίες δεν θεωρούνται συστατικό της προόδου – η αλλαγή, η πρόκληση και η αέναη αναζήτηση της πρωτοτυπίας, της ανακάλυψης και της επίτευξης του διαφορετικού.

Αυτό το βιβλίο είναι η αντίδρασή μου σε αυτές τις εξελίξεις: αναγνωρίζει την αξία της προόδου που αποτέλεσε τον ανθρωπιστικό θησαυρό της νεωτερικότητας. Αποτελεί επίσης έκκληση να αποκατασταθεί ό,τι χάθηκε και να μην απορριφθούν οι νεωτερικές αξίες που ενέπνευσαν την ευρεία ευημερία των σύγχρονων κοινωνιών.

Ξεκινώ με μια αφήγηση για την ευημερία στη Δύση – πού και πώς κερδήθηκε και πώς, σε διαφορετικό βαθμό, χάθηκε σε κάποια έθνη. Εξάλλου, μεγάλο μέρος της κατανόησης του παρόντος προέρχεται από την προσπάθειά μας να συνδέσουμε κάποια κομμάτια του παρελθόντος μας. Όμως μελετώ και στοιχεία από διάφορες χώρες σήμερα.

Στο κέντρο της αφήγησης βρίσκεται η ευημερία που δημιουργήθηκε τον 19ο αιώνα, η οποία διέγειρε τη φαντασία και μεταμόρφωσε την εργασιακή ζωή. Η ενδιαφέρουσα και προκλητική εργασία δημιούργησε μεγάλης κλίμακας ευημερία στη Βρετανία και την Αμερική, και αργότερα στη Γερμανία και τη Γαλλία. Η σταδιακή χειραφέτηση των γυναικών στην Ευρώπη και, στην Αμερική, η κατάργηση τελικά της δουλείας διεύρυναν την πρόοδο, σημαντικό μέρος της οποίας ήταν η δημιουργία καινούργιων μεθόδων και προϊόντων που συνέβαλαν καθοριστικά στην ταυτόχρονη οικονομική ανάπτυξη. Έπειτα, κατά τον 20ό αιώνα, η πρόοδος τελικά περιορίστηκε, και η ανάπτυξη χάθηκε.

Σε αυτή την αφήγηση, η ιστορική διαδρομή της ευημερίας –ήδη από τη δεκαετία του 1820 (στη Βρετανία) μέχρι και τη δεκαετία του 1960 (στην Αμερική)– ήταν προϊόν της διάχυτης εγχώριας καινοτομίας: η υιοθέτηση καινούργιων μεθόδων ή αγαθών που προέρχονταν από αυτόχθονες ιδέες ήταν απόρροια της ίδιας της εθνικής οικονομίας. Με κάποιον τρόπο, η οικονομία αυτών των πρωτοπόρων εθνών ανέπτυξε δυναμισμό – την όρεξη και την ικανότητα για εγχώρια καινοτομία. Αυτές τις ονομάζω *σύγχρονες* οικονομίες. Η άνθησή τους συμπαρέσυρε και κάποιες άλλες οικονομίες που κέρδισαν από αυτήν. Δεν πρόκειται για την κλασική περιγραφή των Arthur Spiethoff και Γιόσεφ Σουμπέτερ για τους επιχειρηματίες που έσπευσαν να κάνουν τις «προφανείς» καινοτομίες που προέκυψαν από τις ανακαλύψεις των «επιστημόνων και των θαλασσοπόρων». Οι σύγχρονες κοινωνίες δεν ήταν οι παλιές εμποροκρατικές οικονομίες, αλλά κάτι εντελώς καινούργιο.

Προκειμένου να κατανοήσουμε τις σύγχρονες οικονομίες πρέπει να ξεκινήσουμε με μια σύγχρονη ιδέα: οι πρωτότυπες ιδέες γεννιούνται από τη δημιουργικότητα και θεμελιώνονται στη μοναδικότητα της προσωπικής γνώσης, των πληροφοριών και της φαντασίας κάθε ατόμου. Η κινητήρια δύναμη των σύγχρονων οικονομιών ήταν οι νέες ιδέες πολλών ανθρώπων, οι περισσότεροι από τους οποίους έμειναν αφανείς: ανθρώπων με πρωτότυπες ιδέες, επιχειρηματιών, επενδυτών, πωλητών και πρωτοπόρων αγοραστών. Τις δεκαετίες του 1920 και 1930, οι πρώτοι εκφραστές του σύγχρονου, Frank Knight, Τζων Μέυναρντ Κέυνς και Φρίντριχ

Χάγιεκ έβλεπαν τη δημιουργικότητα και τη συνακόλουθη αβεβαιότητα μέσα από θαμπό καθρέπτη.

Μεγάλο μέρος αυτού του βιβλίου ασχολείται με την ανθρώπινη εμπειρία κατά τη διεργασία της καινοτομίας και την ψυχική άνθηση που αποφέρει. Τα οφέλη που αποκομίζει ο άνθρωπος από την καινοτομία αποτελούν βασικό προϊόν μιας σύγχρονης οικονομίας που λειτουργεί καλά – το πνευματικό ερέθισμα, τα προβλήματα προς επίλυση, η νέα γνώση, και τα λοιπά. Επιχειρώ να μεταφέρω την αίσθηση της πλούσιας εμπειρίας που προσφέρει το να εργάζεσαι και να ζεις σε μια τέτοια οικονομία. Καθώς σκεφτόμουν αυτό το τεράστιο εύρος της εμπειρίας, ενθουσιάστηκα όταν συνειδητοποίησα ότι κανένας δεν είχε αποτυπώσει ποτέ την εικόνα μιας σύγχρονης οικονομίας.

Η περιγραφή μου του φαινομένου του δυναμισμού αναγνωρίζει ως στοιχείο-κλειδί τις μυριάδες οικονομικές ελευθερίες – ελευθερίες για τις οποίες πρέπει να ευγνωμονούμε τη δυτική μας δημοκρατία. Βασικά στοιχεία είναι επίσης οι διάφοροι θεσμοί, που προέκυψαν για να εξυπηρετήσουν τις επαγγελματικές μας ανάγκες. Όμως η άνοδος της οικονομικής νεωτερικότητας απαιτούσε κάτι περισσότερο από την ύπαρξη και την επιβολή νομικών δικαιωμάτων και διαφόρων εμπορικών και οικονομικών θεσμών. Η περιγραφή μου για τον δυναμισμό δεν αρνείται την πρόοδο της επιστήμης, αλλά δεν συνδέει την ευημερία με την επιστήμη. Στην προσέγγισή μου, οι στάσεις και οι πεποιθήσεις υπήρξαν η αστείρευτη πηγή του δυναμισμού των σύγχρονων οικονομιών. Πρόκειται κυρίως για μια κουλτούρα η οποία προστατεύει και εμπνέει την ατομικότητα, τη φαντασία, την κατανόηση και την αυτοέκφραση που είναι οι κινητήριες δυνάμεις για τη δημιουργία εγχώριας καινοτομίας σε ένα έθνος.

Υποστηρίζω ότι όταν η οικονομία μιας χώρας γίνεται κυρίαρχα σύγχρονη, σταματάει να παράγει απλώς γνωστά, καθορισμένα προϊόντα ή υπηρεσίες και προχωράει στην επινόηση και ενασχόληση με καινούργιες ιδέες σχετικά με άλλα πράγματα που προσπαθεί να παράγει – αγαθά ή υπηρεσίες που δεν είναι γνωστό ότι μπορούν να παραχθούν και ενδεχομένως κανένας δεν τα έχει σκεφτεί μέχρι τότε. Και όταν η οικονομία απομακρύνεται από το σύγχρονο –με την άρνηση των θεσμών και των κανόνων της ή με την επιβολή περιορισμών ή την αποτροπή των πολέμων– μειώνεται η ροή των ιδεών. Ανάλογα με την κατεύθυνση που παίρνει η οικονομία, προς τη σύγχρονη ή την παραδοσιακή μορφή, αλλάζει σε βάθος και ο χαρακτήρας της εργασιακής ζωής.

Συνεπώς, η ιστορία της Δύσης που παρουσιάζεται εδώ αφορά μια βασική διαπάλη. Δεν είναι η διαπάλη μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού – η ιδιωτική ιδιοκτησία στην Ευρώπη έφτασε στα επίπεδα της Αμερικής πριν από δεκαετίες. Ούτε πρόκειται για την ένταση μεταξύ του Καθολικισμού και του Προτεσταντισμού. Η βασική διαπάλη είναι μεταξύ των σύγχρονων και των παραδοσιακών, ή

συντηρητικών, αξιών. Μια πολιτισμική εξέλιξη από τον ανθρωπισμό της Αναγέννησης στον Διαφωτισμό σε υπαρξιστικές φιλοσοφίες συσσωρεύσε νέες αξίες – σύγχρονες αξίες όπως η έκφραση δημιουργικότητας και η εξερεύνηση για την εξερεύνηση, και η προσωπική πρόοδος για αυτό που είναι. Και αυτές οι αξίες ενέπνευσαν την άνοδο των σύγχρονων κοινωνιών στη Βρετανία και την Αμερική. Κατά τον 18ο αιώνα προώθησαν τη σύγχρονη δημοκρατία, βέβαια, και κατά τον 19ο αιώνα γέννησαν τις σύγχρονες οικονομίες. Αυτές ήταν οι πρώτες οικονομίες του δυναμισμού. Αυτή η πολιτιστική εξέλιξη δημιούργησε και τις σύγχρονες κοινωνίες στην ηπειρωτική Ευρώπη επίσης – κοινωνίες που ήταν έτοιμες για τη δημοκρατία. Όμως οι κοινωνικές αναταράξεις που προκάλεσαν οι αναδυόμενες σύγχρονες οικονομίες σε αυτά τα έθνη ήταν απειλή για τις παραδόσεις. Και οι παραδοσιακές αξίες – το να τίθεται η κοινότητα και το κράτος πάνω από το άτομο, και η προσασία ώστε να μην μένουν πίσω αλλά να πηγαίνουν μπροστά – ήταν τόσο ισχυρές ώστε, γενικά, ελάχιστες σύγχρονες οικονομίες σημείωσαν σημαντική πρόοδο. Εκεί όπου κατάφεραν ή απείλησαν ότι θα εισβάλουν, πήραν με τη βία τον έλεγχο το κράτος (κατά τον Μεσοπόλεμο) ή εμποδίστηκαν από περιορισμούς (τα μεταπολεμικά χρόνια).

Πολλοί συγγραφείς κάνουν νύξη στη μακροχρόνια πάλη τους να απελευθερωθούν από αποδεκτές απόψεις, και εγώ έπρεπε να δραπετεύσω από πλήθος μη αναγνωρίσιμων περιγραφών και ανεφάρμοστων θεωριών προκειμένου να καταφέρω να μιλήσω για τη σύγχρονη οικονομία, τη δημιουργία της και την αξία της. Υπήρχε η κλασική διατύπωση του Σουμπέτερ – οι καινοτομίες προκύπτουν μόνο από εξωγενείς ανακαλύψεις – και το νεοσομπτεριανό πόρισμα ότι η καινοτομία θα μπορούσε να αυξηθεί μόνο με την ενίσχυση της επιστημονικής έρευνας. Αυτές οι δύο απόψεις θεωρούν ως αναπώτερο το συμπέρασμα ότι μια σύγχρονη κοινωνία μπορεί να υπάρξει χωρίς μια σύγχρονη οικονομία. (Συνεπώς δεν αποτελεί έκπληξη ότι ο Σουμπέτερ πίστευε ότι ερχόταν ο σοσιαλισμός.) Υπήρχε η άποψη του Άνταμ Σμιθ ότι η «ευζωία» των ανθρώπων προέρχεται μόνο από την κατανάλωση και τον ελεύθερο χρόνο, και επομένως το σύνολο της επαγγελματικής τους ζωής έπρεπε να έχει αυτά ως στόχους, και όχι την απόκτηση εμπειριών. Υπήρχε ο νεοκλασικός «ευημερισμός» του Κένυς, κατά τον οποίον οι αποτυχίες και οι διακυμάνσεις είναι τα κύρια σύγχρονα δεινά που πρέπει να καταπολεμηθούν, επειδή οι προκλήσεις και τα παράτολμα εγχειρήματα που ευθύνονται γι' αυτές δεν έχουν αξία για τον άνθρωπο. Την άποψη αυτή ακολούθησε μια νεο-νεοκλασική άποψη, που κυριαρχεί στις σχολές διοίκησης επιχειρήσεων σήμερα, ότι επιχείρηση σημαίνει αξιολόγηση του κινδύνου και έλεγχο του κόστους – όχι αμφισβημία, αβεβαιότητα, διερεύνηση και στρατηγικό όραμα. Υπήρχε επίσης η παγκλοσιανή άποψη ότι οι θεσμοί ενός έθνους δεν πρέπει να μας απασχολούν, επειδή η κοινωνική εξέλιξη παράγει τους πιο απαραίτητους θεσμούς και κάθε έθνος διαθέτει την κουλτούρα

για αυτό. Αν αυτό το βιβλίο προσεγγίζει την αλήθεια, τότε όλες αυτές οι παλαιότερες ιδέες ήταν λανθασμένες και επιβλαβείς.

Το βιβλίο αφιερώνει πολλές σελίδες σε θαυμαστές περιγραφές της εμπειρίας που προσφέρει η σύγχρονη οικονομία στους συμμετέχοντες σε αυτήν. Εντέλει, αυτή ήταν το θαύμα της σύγχρονης εποχής. Όμως τούτος ο φόρος τιμής εγείρει το ερώτημα πώς αυτή η σύγχρονη ζωή, που κατέστη δυνατή χάρη στις σύγχρονες οικονομίες, συγκρίνεται με άλλους τρόπους ζωής. Στο προτελευταίο κεφάλαιο υποστηρίζω ότι η ψυχική άνθηση που αποτελεί την πεμπτούσια της σύγχρονης οικονομίας απηχεί την αρχαία έννοια της καλής ζωής (ευδαιμονία), μια έννοια για την οποία έχουν γραφεί πολλές παραλλαγές. Η καλή ζωή απαιτεί την πνευματική ανάπτυξη που προέρχεται από την ενεργή συμμετοχή του κόσμου και την ηθική ανάπτυξη που προέρχεται από τη δημιουργία και την εξερεύνηση απέναντι στη μεγάλη αβεβαιότητα. Η σύγχρονη ζωή που δημιούργησαν οι σύγχρονες οικονομίες αποτελεί το τέλειο παράδειγμα της έννοιας της καλής ζωής (ευδαιμονία). Αυτό είναι ένα βήμα προς την κατεύθυνση της αιτιολόγησης ότι η σύγχρονη οικονομία είναι μια οικονομία που λειτουργεί σωστά· είναι μια οικονομία που υπηρετεί την καλή ζωή.

Ωστόσο, μια τέτοια αιτιολόγηση απαιτεί την αντιμετώπιση των ενστάσεων. Μια οικονομία που δομήθηκε ώστε να προσφέρει προοπτικές για καλή ζωή, σε όλους μάλιστα τους συμμετέχοντες, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί δίκαιη αν δημιούργησε αδικίες κατά τη διαδικασία ή πρόσφερε την καλή ζωή με τρόπο που θεωρήθηκε άδικος. Οι λιγότερο προνομιούχοι και, στην πραγματικότητα, όλοι οι συμμετέχοντες υποφέρουν –από τους εργαζόμενους που χάνουν τη δουλειά τους μέχρι τους επιχειρηματίες των οποίων οι εταιρείες καταστρέφονται, και τις οικογένειες των οποίων ο πλούτος δέχεται μεγάλο πλήγμα– όταν η νέα κατεύθυνση της οικονομίας αποδεικνύεται ότι δεν εκτιμήθηκε σωστά ή ότι οδήγησε σε άσχημα αποτελέσματα, όπως συνέβη με το στεγαστικό μπουμ την προηγούμενη δεκαετία. Οι κυβερνήσεις δεν καταφέρνουν να κατανείμουν τα οφέλη μιας σύγχρονης οικονομίας –με βασικότερο την καλή ζωή– με τρόπο ευνοϊκότερο για τους λιγότερο προνομιούχους. (Ωστόσο, αυτό μπορεί να είναι μειονέκτημα της κυβέρνησης κυρίως και όχι της σύγχρονης οικονομίας.)

Το τελευταίο κεφάλαιο περιγράφει τη σύλληψη μιας οικονομίας που είναι σύγχρονη, αλλά επίσης προσπαθεί όσο το δυνατόν πιο ρεαλιστικά να προσφέρει τις προοπτικές για την καλή ζωή στους συμμετέχοντες των οποίων το ταλέντο και το υπόβαθρο τους καθιστούν λιγότερο προνομιούχους από άλλους. Σημειώνω ότι μια σύγχρονη οικονομία που λειτουργεί σωστά μπορεί να κυβερνάται από οικείες έννοιες οικονομικής δικαιοσύνης, όπως η εστίαση στους λιγότερο προνομιούχους. Αν όλοι θέλουν την καλή ζωή, θα είναι πρόθυμοι να αναλάβουν το ρίσκο των μεγάλων αλλαγών προκειμένου να την αποκτήσουν. Επίσης προσθέτω ότι μια σύγ-

χρονη οικονομία που λειτουργεί δίκαια είναι προτιμότερη από μια παραδοσιακή οικονομία –μια οικονομία που βασίζεται σε παραδοσιακές αξίες– που λειτουργεί δίκαια, υπό πολλές συνθήκες. Τι γίνεται, όμως, αν κάποιος συμμετέχοντες διαθέτουν παραδοσιακές αξίες; Σε μια εισαγωγική διερεύνηση δεν μπορούμε να επεκταθούμε σε αυτό. Ωστόσο, είναι ξεκάθαρο το εξής: όσοι επιθυμούν να έχουν τη δική τους οικονομία, που βασίζεται σε παραδοσιακές αξίες, πρέπει να είναι ελεύθεροι να την επιδιώξουν. Όμως, όσοι φιλοδοξούν να αποκτήσουν την καλή ζωή πρέπει να έχουν το δικαίωμα να εργάζονται σε μια σύγχρονη οικονομία – να μην περιορίζονται σε μια συντηρητική οικονομία, που τους στερεί την αλλαγή, την πρόκληση, την πρωτοτυπία και την ανακάλυψη.

Μπορεί να φαίνεται παράδοξο ότι ένα έθνος ανέχεται ή ακόμα και παλεύει να κάνει πιο αποτελεσματική μια οικονομία στην οποία το μέλλον είναι άγνωστο και αδιάγνωστο, μια οικονομία που ρέπει προς τις μεγάλες αποτυχίες, τις μεταπτώσεις και τα δεινά που κάνουν τους ανθρώπους να αισθάνονται «έρμαιο», ή ακόμα «τρομοκρατημένοι». Όμως η ικανοποίηση που προσφέρει το νέο όραμα, η έξαψη της πρόκλησης, το αίσθημα που προκαλεί το να φτιάχνεις τον δικό σου δρόμο και η ανταμοιβή της εξέλιξης κατά τη διαδικασία –με λίγα λόγια, η καλή ζωή– μόνο έτσι επιτυγχάνονται.

